

УДК 336.716.3

Ж.І. Торяник, аспірантка, Українська академія банківської справи НБУ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА ОСНОВІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ ДЕПОЗИТІВ

У статті висвітлено основні елементи системи захисту депозитів в Україні та зарубіжних країнах. Сформульовані основні напрямки удосконалення системи страхування депозитів.

Ключові слова: банківська система, Фонд гарантування вкладів, депозити, фінансова стійкість банківського сектора.

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем розвитку банківських систем багатьох країн світу та зниження рівнів ризику банківської діяльності є страхування депозитів, залучених комерційними банками. Протягом останніх років у багатьох країнах світу було створено офіційні системи страхування депозитів. І хоча концепція страхування досить очевидна, проекти страхування депозитів на практиці бувають достатньо складними та суттєво різняться між собою.

У більшості випадків вони розглядаються як додаток до інших офіційних заходів, розроблених для захисту депонентів від ризику втрати або для зменшення цього ризику. Проекти страхування депозитів можна також розглядати як альтернативу заходам, що здійснюються урядами або центральні банки для захисту депонентів від втрат у випадку фактичного закриття банку.

Таким чином, страхування депозитів зумовлене, по-перше, потребою в захисті фінансових інтересів вкладників, а, по-друге, – необхідністю усунення ризику системної банківської кризи. Ці заходи повинні забезпечити довіру до банківської системи (особливо в країнах, що розвиваються) та попередити панічне вилучення депозитів вкладниками або інші операції, що загрожують стабільності фінансово-кредитної системи в цілому.

Аналіз останніх публікацій. В Україні останнім часом з'явилися публікації, які здебільшого торкаються окремих питань гарантування вкладів і страхування депозитів. Певні аспекти висвітлені у працях і публікаціях таких авторів, як М. Алексеєнко [1], А. Анікін [2], Г. Говрушко, А. Тимченко [3], М. Мних [7], Л. Конотопська [4] та інших українських і російських авторів. Однак в опублікованих роботах недостатньо уваги приділено комплексній характеристиці системи депозитного страхування.

Метою статті є дослідження механізмів побудови систем захисту депозитів населення та розроблення основних положень побудови системи страхування депозитів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України вбачає кілька можливих способів захисту інтересів вкладників, що окреслені в Законі України “Про Національний банк України” від 20.05.99 № 674-14, Законі України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-3, Законі України “Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб” від 20.09.2001 № 2740-III.

По-перше, НБУ вимагає від банків отримання ліцензії на право приймати вклади (депозити) від юридичних і фізичних осіб (ст. 47); відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів (ст. 48) [8].

По-друге, спеціалізованим банкам (за винятком ощадних) забороняється залучати вклади від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 % регулятивного капіталу банку.

По-третє, повернення внесків фізичних осіб гарантується в порядку, передбаченому законодавством України. Вклади фізичних осіб Державного ощадного банку України гарантуються державою.

По-четверте, банк відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном [8].

По-п'яте, НБУ визначає норми обов'язкового резервування, що залежать від терміну і виду валюти [9].

По-шосте, максимальний розмір залучення вкладів фізичних осіб недокапіталізованих банків не повинен перевищувати понад 100 % регулятивного капіталу.

По-сьоме, в Україні створено Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Фонд є державною спеціалізованою установою, що виконує функції державного управління [8].

Проведемо аналіз вітчизняного досвіду страхування банківських депозитів (табл. 1). Особливістю здійснення відшкодування коштів вкладникам банку “Україна” була наявність переважної кількості вкладників з незначними залишками. 41 % вкладників мали вклади до 1 грн., 34,6 % вкладників – до 10 грн., належна їм частка відшкодувань від загальної перерахованої банку-агенту суми становила 0,5 та 3,2 % відповідно. Вкладники, вклад яких понад 100 грн., склали лише 8,1 %, тоді як належна їм сума коштів для виплат становила 83,1 % коштів, перерахованих банку-агенту для здійснення виплат.

Слід зазначити, що програми та проекти страхування депозитів можуть бути пов'язані з "моральним ризиком", який звільняє економічних агентів від відповідальності за наслідки їх дії. При цьому слід мати на увазі, що вкладники банків можуть самі сприяти виникненню морального ризику, якщо умови страхування депозитів передбачають, що вкладники більше не вважають своїм обов'язком оцінювати кредитний ризик, пов'язаний з депонуванням грошей у конкретний банк. В подібній ситуації вкладники можуть обирати банки без урахування їх фінансового становища, а керуватися лише розміром запропонованих відсоткових ставок. Саме тому банки невисокої надійності можуть залучити додаткові депозити, пропонуючи завищені відсоткові ставки [5].

Однак з метою уникнення подібних ситуацій переважна більшість національних проектів страхування депозитів не передбачає стовідсоткову компенсацію для будь-якого вкладника будь-якого банку. Зокрема, в Німеччині – це 30 % банківського капіталу, у Великобританії – 75 % від суми депозиту до 20 тис. фунтів стерлінгів тощо.

Таблиця 1

Виплати відшкодувань з Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

Назва банку	Термін закінчення виплат	Максимальна сума виплат, грн.	Гарантовану суму отримали		Загальна сума відшкодування	
			осіб	питома вага від загальної кількості осіб, %	млн. грн.	питома вага від загальної суми відшкодування, %
КАБ "Слов'янський"	11.01.2004	500	7882	97,2	3,9	98,7
АК АПБ "Україна" (м. Київ)	16.07.2004	500	217435	22,2	32,1	87,0
АКБ "Олбанк"	07.05.2006	15000	220	5,5	0,546	92,7
АТ "Наш Банк"	20.11.2006	15000	4227	76,8	19,653	91,4
АКБ "Росток Банк"	11.03.2007	15000	309	40,2	2,161	90,5
АКБ "Прем'єрбанк"	11.03.2008	15000	4803	71,7	27,664	89,8
ВАТ АКБ "Гарант"	28.02.2009	15000	2671	95,6	24,012	92,7
АКБ "Інтерконтинент-банк"	04.04.2009	15000	4094	89,7	36,962	84,9
ТОВ "Київський універсальний банк"	04.04.2009	1550	4797	86,7	48,799	92,5

Офіційні проекти страхування депозитів, передбачені або прийняті на державному рівні, повинні здійснюватися на основі загальних принципів, що передбачають:

- умови, за яких необхідно здійснювати компенсаційні виплати;
- максимальну суму, що може бути виплачена одному депоненту (відповідно до рішення адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб "Про збільшення розміру відшкодування коштів за вкладями" від 24 травня 2006 р. № 46);
- типи депозитів, за якими здійснюватиметься компенсація;
- заходи щодо фінансування компенсаційних платежів та управління проектом в цілому.

Забезпечення повної реалізації цих принципів, на нашу думку, свідчить про те, що проекти страхування депозитів значною мірою мають невизначений характер. На відміну від них, імпліцитний захист депозитів передбачає, що в кожному випадку за формою захисту, заходами з фінансування уряд приймає спеціальні рішення як для окремих банків, так і для окремих депонентів, видів депозитів тощо. Такий захист може призвести до того, що в кінцевому рахунку компенсацію депонентам сплачуватиме уряд із Державного бюджету, що, безперечно, є неприпустимим. Альтернативою цьому, на нашу думку, може бути захист депонентів шляхом впливу на банк-банкрут з боку центрального банку або сприяння злиттю з більш надійним банком.

Перевагою імпліцитного захисту депозитів є те, що він забезпечує індивідуальний підхід у кожному випадку банкрутства та дозволяє уникнути адміністративних витрат, пов'язаних із розробкою та реалізацією офіційного проекту. З іншого боку, імпліцитний захист означає, що попереднього виділення фінансових ресурсів для покриття компенсацій не провадиться і не існує механізму автоматичного їх отримання. Практичне використання таких методів страхування

обмежене фінансовими можливостями уряду та центрального банку і може бути реалізоване тільки у крайніх випадках.

Теоретично існує можливість забезпечення приватного страхування депозитів великими страховими компаніями. Перевага цього виду страхування може полягати в тому, що страховики визначають ризики, пов'язані з діяльністю окремих банків та встановлюють для них страхові внески, засновані на цих оцінках. Таким чином, більш надійні банки платитимуть менше, ніж банки, діяльність яких пов'язана з ризиком.

Однак світовий досвід свідчить, що на практиці приватне страхування навряд чи може бути здійснене. По-перше, у багатьох країнах страхова індустрія менш розвинута, ніж банківська, і вона не має достатніх ресурсів для страхування всіх банківських депозитів. По-друге, навіть якщо страхові компанії мали б достатньо коштів, вони можуть не забажати здійснювати страхування через те, що банкрутства банків бувають, як правило, непоодинокими подіями, а оцінити такий ризик дуже важко. По-третє, приватні страховики можуть припинити страхування при ризиках, які вони вважають неприпустимими. А це, в свою чергу, може підірвати довіру до банку.

Беручи до уваги вищезазначене, можна говорити про те, що страхування депозитів повинно здійснюватися: а) або державними органами; б) або державними органами спільно з банками; в) або безпосередньо банками, що діють на основі приватних контрактів. На практиці в багатьох країнах світу використовуються наступні типи страхування депозитів:

- 1) урядові гарантії депозитів, що офіційно закріплені в правових документах, їх основною перевагою є простота. До того ж, вони можуть бути найбільш ефективним засобом підтримання довіри громадян до банківської системи. З іншого боку, існування таких проектів призводить до зростання ризиків у діяльності керівників банків;
- 2) створення державної корпорації страхування депозитів, що здійснює керівництво проектом, але фінансується за рахунок внесків комерційних банків;
- 3) створення проекту, керівництво яким здійснюється спільно центральним банком та комерційними банками при повному фінансуванні з боку останніх;
- 4) здійснення проекту страхування тільки комерційними банками без участі уряду та центрального банку [5, 6, 10].

Реалізація третього та четвертого варіантів можлива за наявності розвинутої системи комерційних банків з достатнім розміром капіталу для покриття втрат. Саме через це проекти, що фінансуються з приватних джерел, поширені у країнах Західної Європи, в той час як країни, що розвиваються, створюють проекти під державним контролем за участю центральних банків.

Але існує кілька категорій депозитів, які в різних країнах не підлягають страхуванню. Це, зокрема:

- депозити інших банків або фінансових організацій;
- депозити органів центральної, регіональної або місцевої влади;
- корпоративні депозити;
- депозити, що належать директорам, менеджерам, акціонерам та аудиторам банку-банкрута;
- депозити близьких родичів директорів, керівників та головних акціонерів;
- депозити у вигляді цінних паперів, емітованих банком-банкрутом;
- частина депозитів вкладників, яка захищена заставою або може бути списана шляхом взаємозаліку вимог з банком тощо.

Органам державної влади слід також вирішити, чи включати в проекти страхування суми депозитів в іноземній валюті та депозити, отримані закордонними відділеннями комерційних банків даної країни. Нерозповсюдження страхування на ці види депозитів обґрунтовується їх неналежністю до внутрішньої грошової маси і тому, на нашу думку, не існує потреби в їх захисті.

З точки зору депонентів, найбільш привабливими є проекти, що надають необмежений захист для депозитів. Але в такому разі зростає моральний ризик і вартість проекту, покриття якого припадає на банки або уряд, стає занадто високою. Тому в більшості проектів встановлюється верхній ліміт розміру компенсації, що може бути виплачена одному депоненту за його вкладом.

Найбільш високий ступінь страхування депозитів зустрічається саме в розвинутих індустріальних країнах, в яких забезпечується компенсація на одного вкладника в розмірі від 20000 до 100000 дол. США та вище. Для більшості країн Європейського Союзу компенсація на одну особу до 20000 євро є обов'язковою (табл. 2).

Світовий досвід свідчить, що основними є дві страхові системи, які умовно називають американською (державне корпоративне страхування) та німецькою (добровільні системи страхування). При добровільному членстві практично всі банки віддають перевагу входженню в

систему гарантування, що обумовлено необхідністю з боку банків підтримки своєї конкурентоспроможності.

Виключно важливого значення набуває питання застосування заходів впливу до проблемних банків, яке вже розглядалося вище. Страхові компанії, що приймають на себе фінансові ризики або відповідальність за них, повинні мати можливість певним чином здійснювати контроль за діяльністю комерційних банків з метою зменшення ризиків

Таблиця 2

Характеристика схем страхування банківських депозитів та їх основні параметри в окремих країнах світу

Країна	Тип управління	Максимальна компенсація на одного вкладника, дол. США	Джерело компенсації	Наявність постійного фонду
Австрія	Приватний	19825	Банки	Ні
Аргентина	Спільний	10000	Банки, центральний банк та кредити	Так
Бельгія	Спільний	19300	Банки	Так
Угорщина	Офіційний	7200	Банки	Так
Великобританія	Офіційний	27900	Банки та кредити	Так
Німеччина	Приватний	30 % власних коштів банку-банкрута	Банки	Так
Греція	Спільний	25300	Банки	Так
Данія	Приватний	45075	Банки	Так
Індія	Приватний	850	Банки та кредити	Так
Ірландія	Офіційний	20230	Банки	Так
Ісландія	Приватний	Ліміт не встановлено	Банки	Так
Іспанія	Офіційний	12350	Банки, центральний банк та кредити	Так
Італія	Приватний	50500	Банки	Ні
Канада	Офіційний	43950	Банки та кредити	Так
Люксембург	Приватний	20400	Банки	Ні
Мексика	Офіційний	Ліміт не встановлено	Банки	Так
Нідерланди	Спільний	25750	Банки та кредити	Ні
Норвегія	Спільний	Ліміт не встановлено	Банки та кредити	Так
Португалія	Спільний	45175	Банки	Так
США	Офіційний	100000	Банки та кредити	Так
Туреччина	Спільний	Ліміт не встановлено	Банки та кредити	Так
Фінляндія	Не відомо	Ліміт не встановлено	Банки та кредити	Так
Франція	Приватний	81650	Банки	Ні
Чехія	Офіційний	3760	Банки та кредити	Так
Швейцарія	Офіційний	26075	Банки та кредити	Ні
Швеція	Офіційний	37550	Банки та уряд	Дані відсутні
Японія	Спільний	97250	Банки та кредити	Так

У світовій практиці такі функції контролю та нагляду покладено на центральні банки та частково на спеціальні державні органи. Звичайно, функції даного контролю значно ширші, ніж відносно часткове завдання захисту малих вкладників.

В більшості країн страхові органи (фонди) не мають повноважень контролю і повинні виконувати свої завдання через центральні банки чи інші офіційні канали. В ряді випадків вони беруть участь в контролі “на паях”. Це питання в багатьох випадках вирішується в “робочому порядку”, і успіх залежить від ефективності, компетентності, співробітництва чиновників відповідних відомств.

При банкрутстві банку стандартна ситуація полягає в тому, що страховий фонд виплачує в обумовлені терміни відшкодування вкладникам у встановлених межах. Інші вкладники стають в законному порядку разом з іншими кредиторами учасниками розподілу конкурсної маси (активів банку-банкрута). Страховий орган теж повинен брати участь у конкурсі та частково покривати свої витрати. В багатьох випадках він може бути офіційним, тимчасовим керуючим активами.

При підрахунку суми компенсації, на яку може розраховувати депонент, об’єднуються суми всіх його депозитів на різних рахунках. До того ж, слід конкретизувати дії щодо депозитів, які знаходяться у спільному володінні, довірчому управлінні, а також дії стосовно невиплачених відсотків за депозитами.

Аналізуючи відомі нам системи страхування банківських депозитів, а також з метою ефективної реалізації, проекти страхування депозитів повинні мати адекватні джерела фінансування. Як свідчить світовий досвід, більш доцільними в таких випадках є не прямі гарантії уряду, а покриття витрат з боку банківської системи, оскільки страхування депозитів збільшує привабливість банківських депозитів порівняно з іншими фінансовими інвестиціями. У випадку, коли банківська система не є достатньо сильною, щоб фінансувати всі компенсації, варто було б залучити уряд для часткової компенсації вкладів з урахуванням можливостей пошуку відповідних фінансових ресурсів.

У зв’язку з цим, слід зазначити, що проекти страхування повинні мати відповідну юридичну базу, яка дозволяє збирати внески банків. Розмір внесків може бути виражений фіксованим відсотком від суми депозитів або суми застрахованих депозитів кожного банку. В більшості країн ставка складає 0,01-0,5 % від суми депозитів, але не вище 1 % на рік. До того ж, деякі проекти встановлюють верхню межу на сукупний внесок, що може бути взятий з кожного банку. Наприклад, в США – це 0,325 % від загальної суми депозитів. Варто також дозволити банкам не включати суми страхових внесків до прибутків, що підлягають оподаткуванню.

Звичайно, можна розробити диференційовані ставки внесків, але на практиці це майже не використовується, бо важко зробити об’єктивну оцінку ризиків. Крім цього, розкриття офіційних рейтингів банків може викликати відплив коштів з банків, оскільки низькі рейтинги банків асоціюватимуться у клієнтів з високим ступенем ризику.

Як засвідчило вивчення досвіду фінансування банківських систем багатьох країн світу, регулювання діяльності комерційних банків щодо страхування депозитів необхідно здійснювати на підставі відповідних нормативно-правових документів, а закон, на підставі якого створюється проект страхування депозитів, повинен містити положення про його управління. Орган управління, до якого варто залучити представників центрального банку та органу, що здійснює нагляд за банками, повинен мати статус юридичної особи.

Закон повинен також містити положення про автоматичну передачу позовів депонентів до банку-банкрута в межах суми компенсації, яка належить депонентам, та з умовою задоволення позову в момент виплати компенсації. Інакше кажучи, закон повинен містити положення про право депонентів на отримання компенсації та певну участь у ліквідації банку-банкрута.

Система гарантування вкладів в Україні створена на умовах попереднього фінансування, оскільки наявність завчасно створеного страхового Фонду прискорює процес виплати відшкодувань вкладникам.

Відповідно до цього закону та положення Фонд є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Як юридична особа він має відокремлене майно, що належить йому на праві оперативного управління, і є економічно самостійною установою, яка не має на меті одержання прибутку.

Джерелами формування коштів Фонду повинні бути:

- початкові збори з комерційних банків – учасників Фонду в розмірі 1 % зареєстрованого статутного фонду банку;
- регулярні збори з комерційних банків – учасників Фонду у розмірі 0,5 % від загальної суми вкладів, що вносяться один раз на рік;

- спеціальні збори з комерційних банків-учасників здійснюються, якщо активи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо відшкодування коштів вкладникам;
- внесок держави, що становить 20 млн. грн. і вноситься Національним банком України;
- доходи, одержані від інвестування коштів у державні цінні папери;
- позики, залучені від Кабінету Міністрів України;
- пеня, яку сплачують комерційні банки-учасники за несвоєчасне або неповне перерахування зборів до Фонду.

Фонд зобов'язаний здійснювати перевірки розрахунків та контроль повноти і своєчасності перерахування зборів кожним комерційним банком – учасником Фонду. За несвоєчасне або неповне перерахування початкового, регулярного або спеціального зборів комерційні банки сплачують пеню в розмірі 0,5 % від розміру неперерахованої суми за кожний день прострочення.

Станом на 01.09.2006 учасниками Фонду були 163 комерційні банки.

Фонд має право не відшкодовувати гарантовану суму за вкладами:

- а) членів наглядової ради, ради директорів і ревізійної комісії комерційного банку-банкрута;
- б) працівників незалежних аудиторських фірм, які здійснювали аудиторські перевірки комерційного банку протягом останніх трьох років;
- в) акціонерів, частка яких перевищує 5 % від статутного фонду комерційного банку;
- г) третіх осіб, які діють від імені вкладників, зазначених вище;
- г) за якими вкладник на індивідуальній основі отримує від комерційного банку пільгові відсотки та має фінансові привілеї, які призвели до погіршення фінансового стану банку.

Вкладники мають право на одержання гарантованої суми відшкодування коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду в грошовій одиниці України з дня настання недоступності вкладів.

Для визначення вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладами, ліквідатор комерційного банку подає до Фонду повний перелік вкладників із визначенням їх розрахункової суми, що підлягає відшкодуванню. На підставі цих відомостей виконавча дирекція Фонду перевіряє подані розрахунки та приймає рішення про відшкодування Фондом коштів вкладникам.

Фонд на підставі звернень вкладників комерційного банку – учасника Фонду зобов'язаний виплатити їм суми відшкодування за вкладами протягом трьох місяців із дня настання недоступності вкладів, а у виняткових випадках – не пізніше трьох років з дня настання недоступності вкладів.

Висновки та подальші розвідки. Проведене дослідження досвіду роботи систем страхування депозитів в інших країнах свідчить, що система гарантування вкладів в Україні має перспективи для свого розвитку. Практична діяльність Фонду виявляє як сильні, так і слабкі сторони створеної системи гарантування вкладів, що спонукає як сам Фонд, так і Національний банк України та Уряд розглядати можливі шляхи подальшого розвитку системи гарантування вкладів. При цьому основними критеріями ефективного функціонування системи гарантування, на наш погляд, повинні бути: надання правових та регулятивних повноважень Фонду; обов'язкове членство банків у системі гарантування вкладів; запобігання входженню в систему гарантування фінансово слабких банків; прискорення виплат гарантованих сум відшкодувань вкладникам; встановлення обмеженого покриття для гарантування вкладів; забезпечення незалежного статусу Фонду як спеціального державного органу, на який покладено функції гарантування вкладів.

Таким чином, можна зробити висновок, що проекти страхування є відносно складними. Через те, що національні банківські системи суттєво відрізняються одна від одної, різнитимуться й моделі страхування депозитів, а тому рекомендувати ту чи іншу модель для конкретної країни треба обережно, враховуючи специфіку національної економіки, рівень розвитку та можливості банківської системи. Більшість країн можуть виграти від реалізації проектів, що захищають найменш заможних членів суспільства та забезпечують підтримку довіри до платоспроможних банків. Але жоден проект не може виконувати ці завдання без належного фінансування та контролю за його реалізацією з боку держави та центрального банку. Виконання ними цих функцій та контроль з боку наглядових органів забезпечують гарантії стабільного функціонування банківської системи та підвищення рівня капіталізації банків.

Список літератури

1. Алексеєнко М.Д. Страхування вкладів фізичних осіб: практика та шляхи її вдосконалення // Економіка України. – 2002. – № 3. – С. 17-23.
2. Аникин А.В. Защита банковских вкладчиков. Российские проблемы в свете мирового опыта. – М.: Дело, 1997.
3. Говрушко Г., Тимченко А. Про розвиток депозитного страхування в Україні // Економіст. – 2001. – № 7-8. – С. 46-47.
4. Кононопська Л. Актуальні проблеми страхування депозитів комерційних банків // Вісник НБУ. – 2001. – № 11. – С. 37-38.
5. Лэттер Тони. Причины банковских кризисов и управление ими. – Лондон: Банк Англии, 1997. – 47 с.

6. Міщенко В.І., Шаповалов А.В., Салгинський В.В., Вядрова І.М. Реорганізація та реструктуризація комерційних банків. – К.: Знання, 2002. – 216 с.
7. Мних М. Страхування депозитів // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – № 12. – С. 33-38.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-3 // Урядовий кур'єр. – 2001. – 17 січня. – С. 5-13.
9. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.99 № 674-14 // Урядовий кур'єр. – 1999. – 1 липня. – С. 1-9.
10. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: ВСЕ ДЛІЯ ВАС, 1993. – 328 с.

Summary

The basic elements of the system of defence of deposits are reflected in Ukraine and in foreign countries. Formulated basic directions of improvement of the system of insurance of deposits.

Отримано 26.09.2006